

Світлана Захарівна Романюк,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

РІДНОМОВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ І УКРАЇНСЬКІЙ ДІАСПОРІ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НА РУБЕЖІ СТОЛІТЬ

У статті обґрунтовано вплив різноманітних факторів – зовнішніх і внутрішніх – на формування сучасних підходів до навчання української мови в західній діаспорі і в Україні. Виокремлено роль мовної політики країн поселення і, зокрема, незалежної української держави у цьому процесі, у формуванні тенденцій розвитку рідномовної освіти. Автором доведено, що на функціонування української мови в іншомовному середовищі негативно впливає відсутність природного рідномовного середовища, асиміляційні процеси, поліетнічний склад населення, збайдужіння значної частини закордонних українців до оволодіння українською мовою, духовними скарбами українського етносу. Визначено спільні тенденції рідномовної освіти в Україні і українському зарубіжжі.

Ключові слова: діаспора, рідномовна освіта, полікультурне середовище, закордонні українці, тенденції, двомовність, лінгводидактика, комунікативний підхід.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Глобалізаційні інтеграційні процеси світового масштабу та кардинальні політичні і соціально-економічні перетворення на європейському континенті у 80-90-их роках минулого століття активізували еміграційні рухи і зумовили появу в Україні (вже незалежній державі) так званої четвертої хвилі еміграції. На відміну від трьох попередніх, вона набула багатовекторного характеру і спрямувалась практично на всі континенти нашої планети. Водночас асиміляційні процеси і особливо прагнення значної частини українців останньої хвилі імміграції якомога швидше інтегруватися в суспільство країн проживання спричинили нові тенденції в організації рідномовної освіти представників українських діаспорних угруповань, активним каталізатором яких є також, крім внутрішніх

факторів, мовна політика та мовна освіта в незалежній Українській державі. Вплив останнього фактора зумовлений активними контактами вітчизняних і діаспорних учених, педагогів, громадських діячів у цій сфері, розширенням дво- і багатосторонніх зв'язків України із закордонними українцями, які, безперечно, позначаються і на розвитку української мови поза межами нашої держави та перспективах її використання в полікультурному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Функціонування української мови в полікультурному середовищі проживання закордонних українців тривалий час залишалося поза увагою вітчизняних учених. Вивчення цієї багатоаспектної програми в середині 60-х років ХХ ст. започаткував Ю. Жлуктенко. Він досліджував українсько-англійські міжмовні відносини та міжмовну інтерференцію на різних структурних рівнях мови. Наприкінці 1990-их років з'явилися праці Б. Ажнюка, в яких розглядаються питання етно – та соціолінгвістичної еволюції української мови в США і Канаді, досліджуються особливості мовної поведінки і мовної свідомості українців діаспори. На початку нинішнього століття різні аспекти окресленої проблеми привернули увагу П. Кононенка, М. Степаненка, І. Кізін, І. Ключковської, Я. Радевича-Винницького, О. Сербенської, І. Скавронської та ін. Разом з тим сучасні тенденції розвитку рідномовної освіти в Україні та українській діаспорі в порівняльному аспекті дослідниками ще не розглядались.

Мета статті – виокремити і проаналізувати провідні чинники, що впливають на функціонування української мови в поліетнічному соціумі, та виявити головні тенденції її розвитку в умовах сьогодення в Україні та англійських країнах світу (Австралія, Англія, Канада, США).

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення наукової літератури та історичного досвіду показує, що розвиток лінгвістичної освіти в будь-якій країні залежить від багатьох факторів. Провідними з-поміж них є мовна політика держави загалом і мовна політика в системі освіти зокрема. Дослідженням встановлено, що закони, які регулювали, наприклад,

застосування мов у США, з'явилися ще у другій половині XIX ст. і мали переважно не заборонний, а дозвільний характер. Проте із масовим напливом емігрантів, зростанням їх ролі у суспільному житті і особливо відродженням етнічної свідомості мовно-культурних меншин у середині 60-х років минулого століття набула поширення ідеологія «плавильного котла» (meltingpot), яка проголошувала, що в Америці формується культура нового типу, заснована на кращих традиціях, принесених на її землю представниками різних народів, зокрема й українцями, які поселялися на американській землі, починаючи з другої половини XIX ст.

Аналізуючи функціонування української мови в іншомовному середовищі, слід зазначити, що характерним чинником, який негативно впливає на оволодіння нею в діаспорі, є відсутність природного рідномовного середовища, що дає можливість дитині з раннього віку засвоювати українську мову як рідну. Таким же фактором є і велика кількість змішаних родин, де в переважній більшості українською мовою не розмовляють. Зрештою, це привело до того, що нині тільки 20-25% діаспорних українців користуються українською мовою, причому переважно це люди старшого віку – перше чи друге покоління. Представники третього, четвертого, п'ятого і наступних поколінь розмовляють англійською мовою, хоча пам'ятають про своє українське походження. У зв'язку з цим змінюється й сам підхід до навчання української мови як рідної. Однак, вивчення етнокультурного розвитку діаспори дає підстави констатувати, що поруч із асиміляційним процесом, відбувається відродження національного життя закордонних українців, відчутний поштовх якому дало проголошення незалежності України. Зокрема, потужним каталізатором цього процесу стало прийняття в нашій державі низки документів та проведення заходів, що сприяли розширенню зв'язків материзни з діаспорою, зокрема й у сфері рідномовної освіти. Зрештою, Україна, як і Канада, США, Англія та Австралія, є державою з поліетнічним складом населення. На її території, згідно із Всеукраїнським переписом населення 2001 р., проживає 48,2 млн. осіб. З них 37,5 млн. (77,8%) становлять етнічні

українці, які є провідним суб'єктом державотворення і складають національну більшість. Чисельність представників інших національних спільнот, серед яких виділяються корінні народи, національні меншини та етнічні групи, становить 10,7 млн. (22,2%).

До корінних належать ті народи, етногенез яких цілковито відбувся на землях сучасної України і які не мають державних утворень за її межами. Це кримські татари (248,2 тис. осіб) та дві реліктові громади: караїми (1196 осіб) і кримчаки (406 осіб). Для всіх них Україна є історичною батьківщиною. Питома вага корінних народів у складі населення України становить 0,5%, а в складі населення Криму, де мешкає переважна більшість їхніх представників, – 12,3%.

Серед національних меншин кількісно, а також у силу історичних обставин виділяються насамперед росіяни, яких на 2001 рік нараховувалося 8,3 млн. осіб (17,3% населення, або 77,9% загальної кількості неукраїнців)».

Україна як поліетнічна країна проголосила мовну політику одним із провідних державних пріоритетів. Її стратегічним завданням є забезпечення неухильного дотримання конституційних гарантій щодо розвитку й функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя та вільного розвитку, використання й захисту мов національних меншин України. Зокрема, в державних документах щодо мовної політики в Україні стверджується, що українська мова є мовою найбільшого корінного етносу України й невід'ємною базовою ознакою його ідентичності впродовж багатьох століть.

Слід водночас наголосити, що можливість задоволення освітніх потреб рідною мовою є важливим чинником, який активно впливає на соціальне самопочуття громадян, забезпечує збереження їх національно-етнічної самобутності. Зважаючи на специфіку етнонаціонального складу держави, а саме поліетнічність, ведеться цілеспрямований пошук врахування регіональних особливостей у розробці та реалізації державної мовної політики й системи освіти. Зазначимо, що лінгвістичну освіту громадяни України здобувають у системі державних навчальних закладів, до якої входять дошкільні навчальні

заклади (дитячі садки, садки /комплекси), середні загальноосвітні навчальні заклади і вищі навчальні заклади різних рівнів акредитації. Прикметною ознакою національної системи освіти в Україні є наявність розгалуженої мережі державних загальноосвітніх навчальних закладів (або класів) із навчанням мовами національних меншин (російською, угорською, румунською, польською, молдавською, кримськотатарською), яка, згідно статті 10 Конституції України, формується відповідно до освітніх запитів і національного складу населення. Тобто, законодавчо-правова база України створює більш сприятливі умови для вивчення представниками національних меншин рідних мов у процесі шкільної освіти, аніж мають такі можливості закордонні українці, зокрема й у англomовних країнах. Проте у складнішій ситуації, а ніж англomовні американці й канадці, англійці та австралійці, перебувають нині в Україні самі етнічні українці. Адже їх рідна українська мова, отримавши статус державної як мова титульної нації, ще й досі в ньому не утвердилася. Зумовлено це тим, що Україна, як зазначає Б. Ажнюк, «не має сьогодні виразної концепції мовної політики», основою якої в суверенних державах «у всі часи була й залишається нині ідея національної єдності» [1, с.204].

Необхідно зазначити, що саме через це за показником збереження мови своєї національності українці посідають в Україні п'яте місце (після росіян, угорців, кримських татар та румунів). Водночас мовний фактор важко переоцінити в аспекті формування національної самосвідомості. Адже людина, яка за національною ознакою не належить до певної соціально-етнічної спільноти, проте перебуває в її культурній сфері, неминуче набуває психологічних і поведінкових рис, які щодалі більше зближують її зі знайденою соціально-етнічною спільністю і одночасно відрізняють від родової.

Оскільки найсуттєвішою і найбільш очевидною формою репрезентації культури є мова, остільки у справі національної ідентифікації і консолідації вона має розглядатися як могутній чинник – як в Україні, так і в діаспорі. У контексті окресленого особливого значення набуває пошук ефективних форм,

методів і засобів забезпечення рідномовної освіти українців, де б вони не проживали.

Якщо проаналізувати сучасні підходи до організації лінгвістичної освіти в Україні і українській діаспорі, то можна чітко помітити деякі основні тенденції. В освітній практиці провідною є орієнтація на двомовність – російсько-українську в Україні та англійсько-українську в Австралії, Англії, Канаді і США. Ставлення лінгводидактів до цього явища неоднозначне. Але, якщо в умовах проживання українців в англomовному соціумі країн, де офіційною / державною є англійська мова і оволодіння нею виступає запорукою суспільної успішності її носіїв, їх інтеграції в середовище держави проживання, то в умовах України цей процес має зовсім інший характер: він знижує соціальний статус державної мови, відводить їй другорядну роль, негативно впливає на формування національної свідомості і самосвідомості українців. Зрештою, підтверджують це і дані останнього перепису населення України (2001р.).

Українська мова є рідною для 67,5% жителів країни, в т. ч. для 85% етнічних українців, 4% росіян та 11% представників інших національних спільнот. Водночас для 29,6% жителів, у т. ч. 15% українців, 96% росіян і 31% представників інших спільнот рідною є російська мова. І лише 57% неукраїнців (окрім росіян) вважають рідною мову свого народу.

Але для міського населення, яке відіграє провідну роль у політичних і культурних процесах, це співвідношення виглядає дещо по-іншому. Українська мова є рідною лише для 58,5% міських жителів, у т. ч. для 78% українців, 3,5% росіян і 12,5% представників інших національних спільнот, російська – для 39,5%, у т. ч. майже 22% українців, 96,5% росіян і 44% представників інших національних спільнот. І лише 43,5% серед городян-неукраїнців (окрім росіян) вважають рідною мову власного народу.

Разом з тим належить відзначити, що майже всі громадяни України вільно володіють російською і принаймні розуміють українську мову.

Серед сучасних українських лінгвістів та лінгводидактів, як в Україні, так і в діаспорі, набула поширення думка, що така двомовність шкідлива для засвоєння української мови як рідної, оскільки зменшує число її носіїв та призводить до втрати її позицій у суспільному житті держави, а в діаспорі – в життєдіяльності етнічної громади, в забезпеченні її перспективи та в налагодженні зв'язків з Україною.

У той же час сучасні дослідники, врахувавши досвід розвитку української мови в поліетнічних країнах, цілком слушно стверджують (і ми поділяємо цю думку), що не лише бажаною, але навіть обов'язковою є двомовність українців за межами України. Вони мають знати мову своєї нової батьківщини, щоб бути її повноправними громадянами. Водночас їм треба знати рідну мову, аби не втратити зв'язків зі своєю нацією.

Українська група, що мешкає в будь-якій державі як національна меншість, звичайно повинна бути двомовною: з одного боку, вона мусить опанувати мову держави, в якій живе, з другого боку, ця мовна група мусить оберігати й свою рідну мову як найважливіше свідчення її національності.

Наприклад, у США та Канаді представники таких національних груп, як українці, поляки, чехи, німці та ін., всі двомовні, тоді як англomовне населення цих країн знає тільки одну власну мову, крім, можливо, ще додаткової іноземної мови (іспанської, французької, зрідка російської тощо).

Зазначимо, однак, що в діаспорі завжди існувала й існує зараз проблема «виживання» рідної мови в чужомовному середовищі, а також проблема впливу цього середовища на українську мову. У статті «Через англomовне море до українського слова» Р. Гнатів пише: «Рано чи пізно люди обживалися, вкорінювалися на новому місці, їм скорялися таємниці англійської чи іспанської мови, але цей безсумнівний виграш, на жаль, дуже часто супроводжувався послабленням рідних коренів, притупленням зв'язку із культурою дідів, прадідів, і, зокрема, занепадом української мови, яка через неймовірне звуження сфери свого ужитку не витримувала конкуренції із мовою основного етносу» [3, с. 52-59].

З огляду на цю проблему А. Вовк зауважує: «На жаль, в українців у діаспорі немає національних установ, які в суверенних народів стоять на сторожі правильності й чистоти мови Тому головними чинниками, що формують українську мову, в тому числі термінологію діаспори, залишаються преса, книжкові видання та ... українська школа» [2, с. 3].

Сучасні дослідники стверджують, що згубний вплив асиміляційних процесів не на користь української мови виявляється у проникненні англіцизмів не лише у мову українців діаспори США і Канади, а й у мову всіх, хто проживає в Україні і користується українською мовою у повсякденному спілкуванні. Ці процеси спричинені комп'ютеризацією, потягом до міжнародних стандартів ділового партнерства, до науки й освіти Заходу, передовим виробництвом товарів в англійських країнах, лідерством англійської мови як міжнародної, посиленою еміграцією українців, «відкачуванням» інтелектуального потенціалу за кордон тощо. Усе це створює підстави для мовної агресії з боку англійської мови. Від процесів впливу на державну мову страждає не лише титульна нація, її культура – людство втрачає унікальні засоби світової культури зняряддя пізнання світу засобами національної мови. Тому основне завдання етнічних українських громад за кордоном – зберегти українську лінгвосферу, вплинути на її ареал поза межами України, використовуючи при цьому всі дієві чинники формування свідомості і пропаганди етнічної культури [5].

Слід зазначити, що в сучасній рідномовній освіті канадських українців важливу роль відіграють двомовні державні школи, які діють у провінціях Альберта, Манітоба, Саскачеван та ін. Протевивчення української мови в державних школах кожної провінції, залежно від чинного законодавства в галузі освіти, має певні особливості як організаційного, так і методичного характеру. Проте і ці заходи не вселяють особливого оптимізму, оскільки, як зауважують дослідники, «білінгвізм побутує в середовищі іммігрантів протягом життя не більше одного-двох, рідко коли – трьох-чотирьох поколінь і є

перехідною стадією у процесі повноцінного засвоєння англійської мови як мови загальнонаціональної комунікації в цих країнах» [4, с. 423].

Подібну практику для рідномовної освіти національних меншин використовує й Україна, яка підтримує їх навчальні заклади за рахунок державного бюджету. Вважаємо, що ця практика не є загальноприйнятою у світовому освітньому просторі і тому заслуговує наслідування.

Ще одна характерна тенденція для рідномовної освіти українців (та й не тільки) – пошук ефективних шляхів реалізації програмних вимог навчання мови. Як відомо, стрижнем початкового етапу навчання мови є належне опанування грамоти – читання і письма, що є основою подальшого мовленнєвого розвитку дитини. Недооцінка цього аспекту спричиняє хронічну несформованість відповідних навичок, що стає помітним гальмом на шляху всебічного розвитку особистості. Водночас вимога комунікативності в оволодінні мовою диктує доцільність і оптимальність тематично-ситуативного підходу до формування змісту освіти, за якого вміння в усіх чотирьох видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, говорінні, читанні і письмі – формуються на тематично спорідненому матеріалі. Такий підхід до оволодіння мовою дає вчителю змогу створити надійну комунікативно орієнтовану мотиваційну і змістову базу для розвитку мовленнєвої діяльності учнів, підвищити їхню загальну лінгвістичну обізнаність.

Аналіз забезпечення рідномовної освіти українців у діаспорі й Україні дає підстави стверджувати, що сьогодні найбільш оптимальним видається підхід, за якого рідній мові в освітньо-лінгвістичному локумі відводиться найпочесніше й найпрестижніше місце. Поряд із рідною (українською) мовою мають викладатися інші мови. На початковому етапі необхідно обов'язково вдаватися до моделі «рідна мова – неблизькоспоріднена або неспоріднена іноземна мова», на вищому етапі лінгвістичного становлення учні можуть вивчати будь-які мови. Запорука справжньої мовної підготовки школярів – орієнтація на комунікативний підхід, на реалізацію його найважливіших принципів – комунікативно-діяльнісного, культурологічного та проблемно-пошукового.

Рідномовна освіта українців має ще одну своєрідну особливість. Якщо в Україні школа для дітей – це перша сходинка до майбутньої освіти та до здобуття фаху і, врешті решт, свого місця в житті, то рідні школи, курси і школи українознавства за кордоном – це більше духовні школи, які допомагають учням зберегти свою етнічність, основним показником якої є мова. Унікальність шкіл українознавства полягає в їхній гнучкості, в тому, що вони мають пристосовуватися до навколишніх змін. Школа завжди йде назустріч учням і розуміє обставини кожного. Водночас вона сприяє поширенню інформації про Україну не лише серед людей українського походження, але й серед представників інших національностей.

З цією метою широко використовується дистанційна форма навчання, а під час навчальних занять у школі – мультимедійні засоби, інтерактивні методи навчання (парне навчання, фронтальне навчання, навчання у грі, навчання у дискусії і ін.).

Для дітей закордонних українців ефективною формою оволодіння українською мовою на сучасному етапі можуть бути хартійні школи, які набувають усе більшого поширення у США, оскільки відповідають вимогам громади і забезпечують якісну освіту, тим більше, що Українська держава вже створила установи, які можуть допомогти закордонним українцям у розвитку рідномовної світи.

Висновки. Отже, аналіз тенденцій розвитку рідномовної освіти українців у західній діаспорі й Україні засвідчує наявність спільних і відмінних процесів, зумовлених державною мовною політикою та політикою в галузі мовної освіти, а також умовами діяльності навчальних закладів. Не зважаючи на зниження народжуваності серед діаспорних українців, асиміляційні та міграційні процеси, зменшення кількості учнів у рідних школах і школах українознавства, потреба в них не зникає. Про це свідчить створення нових українських шкіл у США і Канаді. Це доводять тисячі українських американців та канадців, які проїжджають багато миль, щоб дати своїм дітям можливість вивчити українську мову, здобути українознавчу освіту і завдяки цьому бути успішними

в соціумі країн проживання та у відносинах з Україною, співпраці з нею в умовах розширення міждержавних зв'язків.

Список використаної літератури

1. Ажнюк, Б. Мовна політика і єдність нації / Б. Ажнюк // Мовознавство: Доповіді та повідомлення. IV Міжнародний конгрес українців. – К., 2002. – С.202-207.
2. Вовк, А. Проблеми термінології в українській діаспорі / А.Вовк // Бюлетень – Мюнхен, 1983. – Ч.4-5. – С.3–8.
3. Гнатів, Р. Через англійське слово до української мови / Р. Гнатів // Дивослово. – 1993. – №4. – С. 52–59.
4. Кравченко, О. В. Мова як визначальна ознака етнопонаціональної ідентичності сучасної української діаспори / Кравченко О. В. // Українознавство. – К., 2011. – Т. XXVII. – С.421–426.
5. Скавронська, І. Деякі аспекти навчання української мови як іноземної в українській діаспорі Канади та США / Ірина Скавронська // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2009. – Вип.4. – С.11–17.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Руснак І. С.

Стаття надійшла до редакції 5.08.2014

Романюк С. З. Родноязычное образование в Украине и украинской диаспоре: тенденции развития на рубеже веков

В статье обосновано влияние различных факторов - внешних и внутренних – на формирование современных подходов к обучению украинского языка в западной диаспоре и в Украине. Выделена роль языковой политики стран поселения и, в частности, независимого украинского государства в этом процессе, в формировании тенденций развития родноязычного образования. Автором доказано, что на функционирование украинского языка в иноязычной среде негативно влияет отсутствие естественной родноязычной среды, ассимиляционные процессы, полиэтничный состав населения, равнодушные значительной части иностранных украинцев к овладению украинским языком, духовными сокровищами украинского этноса. Определены общие тенденции родноязычного образования в Украине и украинском зарубежье.

Ключевые слова: *диаспора, родноязычное образование, поликультурная среда, зарубежные украинцы, тенденции, двуязычие, лингводидактика, коммуникативный подход.*

Romaniuk S. Native Language Education in Ukraine and Ukrainian Diaspora: Tendencies of the Development at the Edge of the Centuries

The influence of different factors – external and internal – over the formation of modern approaches to learning Ukrainian language in western Diaspora and in Ukraine has been grounded in the article. The role of language policy of the countries of settlement and, in particular, independent Ukrainian state in this process, in forming tendencies of native language education development, has been singled out.

The author proves that absence of natural native language environment, assimilation processes, semi-ethnic structure of population, becoming of the great part of foreign Ukrainians indifferent to mastering Ukrainian language, spiritual treasures of Ukrainian ethnos, negatively influence functioning of Ukrainian language in another language environment. Common tendencies of native language education in Ukraine and in foreign countries, where Ukrainians live, have been determined. To these belong: orientation in educational practice to bilingualism (Russian-Ukrainian in Ukraine, English-Ukrainian in Australia, Canada and the USA), which reduces the number of native Ukrainian speakers; penetration of Anglicisms into the language of all, who live in Ukraine and English-speaking countries of the world; study of Ukrainian language in state educational establishments of Ukraine and in state bilingual schools (Canada) and universities of English-speaking countries; active search of the ways of realization of program demands as for teaching Ukrainian language; orientation to the communicative approach in linguodidactics, realization of its main principles – communicative-active, culturological and problem-research one. Special role of modern technologies of mastering language in native language education of Ukrainians has been mentioned.

It is determined that the demand of communicativeness in language mastering dictates expediency and optimality of thematic-situational approach to the content of education forming, where abilities of all four kinds of language activity - comprehension, speaking, reading and writing – are formed on thematically related material. This approach to teaching language allows the teacher to create reliable, communicatively directed motivational and contextual base for the development of the language activity of pupils, to rise their general linguistic erudition.

Keywords: *Diaspora, native language education, semi-cultural environment, Ukrainians abroad, tendencies, bilingualism, linguodidactics, communicative approach.*